

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕРМІНОЗНАВСТВА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

© Дубічинський В., Васенко Л., 2010.

Статтю присвячено проблемі навчання фахової української мови у вищих технічних навчальних закладах України. Автори репрезентують навчальний посібник «Фахова українська мова», виданий 2008 року, і Концепцію викладання української мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: українська мова, наукова картина світу, термінознавче поняття, концепція, освітньо-кваліфікаційний рівень.

The article is honored to the problem of studying the specialized Ukrainian language in higher educational technical institutions of Ukraine. The authors represent an educational handbook “The Specialized Ukrainian Language”, which was published in the year 2008, and The Conception of teaching Ukrainian language according to a specialization.

Keywords: Ukrainian language, a scientific scene (picture) of the world, terminology concept, conception, educational-qualification level.

Визначення проблеми. У напрямку термінологічних досліджень — прикладному термінознавстві — **термін** розглядають як результат вербалізації спеціального науково-технічного концепту. Під **поняттям концепт** будемо розуміти смисли, якими оперує людина у процесах мислення і які віддзеркалюють зміст досвіду та знань, результатів усієї людської діяльності, а також процесів пізнання світу у вигляді певних «квантів» знання [1, с. 90].

Термінологічну лексику вважають справжньою скарбницею інтелектуальних знань людства. Саме аналіз термінології дає повний і точний опис механізмів оброблення, зберігання та передавання інформації, а також способів категоризації та концептуалізації спеціальних знань про навколишній світ. Термінознавча та термінографічна компетенція спеціалістів на разі стає основною для фахівців різних галузей народного господарства та наукової діяльності.

Аналіз попередніх джерел. Проблеми відображення у свідомості людини її досвіду та знань про світ протягом усього розвитку людської цивілізації цікавили вчених. Ще давньогрецькі представники іонійської філософської школи (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен) намагалися побудувати першу модель Усесвіту. Певна річ, на наш сучасний погляд, вона є примітивною. Проте її було розвинуто й завершено вченими пізнього періоду розвитку грецької науки: Піфагором, Демокритом, Аристотелем, Евклідом, Архімедом, Птоломеем.

У наш час питання специфіки моделювання картин світу різними національними культурами досліджено в наукових працях таких відомих українських, російських і зарубіжних лінгвістів, як Ю. Д. Апресян, Р. А. Будагов, А. Вежицька, В. П. Даниленко, Т. Р. Кияк, О. А. Корнілов, Д. С. Лотте, В. В. Морковкін, Б. Рицар, С. Г. Тер-Мінасова, Т. Дж. Філлмор тощо.

Є кілька різновидів картин світу. По-перше, **мовна картина світу**, що складається з усіх національних мовних картин. Національна мовна картина — це сприйняття та розуміння світу певним етносом на етапі формування його мови, тобто на етапі первісного, донаукового пізнання світу. По-друге, **наукова картина світу**, що складається зі сукупності наукових знань, отриманих всіма окремими науками на певному етапі розвитку людського суспільства [2, с. 9]. У словнику

термінів міжкультурної комунікації Ф. С. Бацевича подано інший варіант назви наукової картини світу — концептуальна картина світу та її дефініцію — уявлення людства в цілому про елементи, організацію тощо об'єктивної дійсності, відображені в наукових поняттях [1, с. 71]. Третій різновид картини світу — **аксіологічна картина світу** є складником концептуальної та мовної картин світу; моделюється як сукупність взаємопов'язаних оцінних суджень, що співвідносяться з юридичними, релігійними, моральними кодексами, ... типовими... літературними сюжетами тощо [1, с. 71].

Мета цієї статті — розглянути форми вербалізації наукових і технічних понять, за допомогою яких відбувається процес моделювання фрагментів наукового знання про світ у свідомості студентів під час вивчення певного фаху у вищих технічних закладів.

Актуальність цієї статті полягає у пропозиції цілеспрямованого й системного вивчення фахової української мови. Саме мовний аспект оволодіння науковою картиною світу та формування термінологічної/термінографічної компетенції майбутніх фахівців є основними чинниками лінгвістичної підготовки студентів.

Викладення основних положень статті. Поняття «картина світу наукова» за своїм змістом є абстрактним, а конкретний характер воно отримує лише за допомогою певної національної мови.

Абстрактне поняття «картина світу наукова» складається з результатів досліджень у певних галузях наукового та технічного знання, галузі своєю чергою поділяються на підгалузі, що містять фрагменти наукової картини у вербалізованому вигляді — конкретних національних термінологій, із яких будують терміносистеми. Логічний зміст терміносистем є однаковим для всіх національних мов, проте мовна форма — план вираження — має суто національний характер і залежить від лексичних, синтаксичних, словотвірних, метафоричних тощо моделей певної мови.

Процес засвоєння студентами науково-технічної термінології потребує спеціального навчання засад прикладного термінознавства. Уже декілька років в НТУ «ХП» автори використовують у навчальному процесі **посібник «Фахова українська мова»** [3]. У цьому навчальному посібнику розглянуто такі термінознавчі поняття:

- ♦ *термін* (мовний знак, що позначає поняття у певній галузі знання);
- ♦ *дефініція* (визначення наукового або технічного поняття);
- ♦ *терміноїд* (назва конкретного об'єкта або дії у певній галузі професійної діяльності);
- ♦ *терміноелемент* (частина слова: корінь, префікс, суфікс; символ; цифра; залежне слово у терміносполучі);
- ♦ *термінологія* (сукупність термінів, що склалася стихійно у певній галузі знання або діяльності);
- ♦ *терміносистема* (система термінів, що обслуговує наукову концепцію, наукову теорію певної галузі знання).

Крім того, посібник має допомогти студентам навчитися:

- 1) розрізняти поняття «термінологізація», «детермінологізація», «транстермінологізація»;
- 2) класифікувати терміни за словотвірними моделями української мови (кореневі, похідні, складні, терміносполуки, аббревіатури, терміни — символ-слова й терміни — моделі-слова);
- 3) визначати типи метафоризації загальноживаного слова під час термінотворення (за формою, за структурою, за функціями, за призначенням та ін.);
- 4) визначати варіанти запозичення нових термінів (повне/часткове запозичення, повна/часткова асиміляція, повне/часткове калькування, звичайне/описове перекладання);
- 5) користуватися різними видами термінологічних словників і стандартів на терміни та складати фрагменти словникової статті для термінологічного словника за обраним фахом;
- 6) відтворювати науково-технічні тексти, використовуючи в процесі перекладання різні види лексичних трансформацій (додавання/вилучення слів, заміни, конкретизація, генералізація, антонімічне перекладання тощо);

7) створювати навчально-професійні документи (план, тези, конспект, реферат, анотація, стаття тощо);

Ураховуючи те, що для науково-технічної термінології одним із характерних способів словотворення є абревіація, у посібнику подано короткий перелік абревіатур із таких галузей: автоматизовані системи керування, інформатика й обчислювальна техніка, кібернетика, макро- і мікроелектроніка, математика, науки про Землю та Космос, радіотехніка, фізика тощо.

Наприкінці посібника подано два додатки. Додаток 1 містить короткий перекладний науково-технічний словник, де наведено російські загальнонаукові й загальнотехнічні терміни та українські відповідники до них. У додатку 2 уміщено значення основних терміноелементів грецького та латинського походження, відібраних зі словника іншомовних слів [4]. Протягом багатьох століть мовами науки вважали латину та греку. Сьогодні терміноелементи греко-латинського походження є одним із джерел для побудови нових термінів і поповнення наукової термінології європейських мов. Ці терміноелементи не належать до жодної із живих мов, проте на їх основі легше створювати нові терміни [5, с. 113].

Навчальний посібник «Фахова українська мова» відповідає пріоритетним напрямкам «Національної доктрини розвитку освіти», затвердженою Міністерством науки і освіти України, серед яких є такий: оновлення змісту та форм організації навчально-виховного процесу. Кафедра української, російської мов і прикладної лінгвістики Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» запропонувала також **Концепцію викладання української мови за професійним спрямуванням у вищих технічних навчальних закладах України..**

Концепцію було розроблено на підставі:

1. Наказу Міністерства освіти і науки України №341 «Про затвердження Плану дій щодо вдосконалення викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» у вищих навчальних закладах» від 17.04.2009 р.;

2. Наказу Міністерства освіти і науки України №642 «Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента» від 09.07.2009 р.

Предметом навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» є:

- опанування мови спеціальності в межах обраної галузі знання;
- формування навичок і вмінь з актуальних для студентів технічних закладів видів навчально-професійної мовленнєвої діяльності;
- продукування та компресія наукової інформації за фахом;
- ознайомлення студентів з:
  - а) основними категоріями прикладного термінознавства;
  - б) мовними особливостями науково-технічної термінології за обраним фахом;
  - в) перекладанням і редагуванням науково-технічної літератури.

Запропоновано таку структуру викладання дисципліни:

1. Освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»:

1 курс — Основи аналітико-синтетичної компресії науково-технічних текстів.

Опанування фахової мови можливе лише за умови засвоєння студентами особливостей наукового стилю української мови та його різновидів, які мають певні жанри. Саме обізнаність студентів із жанрами навчально-наукового та власне наукового підстилів допоможе їм у процесі здобуття нових знань і формування навичок та вмінь щодо різного ступеня компресії необхідних джерел інформації для подальшого використання у навчально-комунікативній сфері.

До основних видів оброблення науково-технічної інформації у вищих технічних закладах належать такі письмові роботи: план, тези, конспект, реферат, анотація, лабораторна робота, курсовий і бакалаврський проекти, пояснювальна записка до бакалаврського проекту тощо. Ознайомлення

студентів з алгоритмами складання таких робіт, із правилами скороченого запису почутої інформації, зі стандартними лексичними та синтаксичними засобами структурного і змістовного оформлення сприятимуть сформуванню навичок і вмінь аналітико-синтетичної трансформації науково-технічних текстів.

II курс — Основи лінгвістичної підготовки фахівця.

Підготовка фахівців різних галузей науки і техніки до перекладацької діяльності є нагальною потребою часу. Навчання студентів-нефілологів перекладанню та постредагуванню науково-технічних текстів сприятиме вдосконаленню їх фахової компетенції.

III курс — Основи термінологічної підготовки фахівця.

Процес засвоєння студентами науково-технічної термінології потребує спеціального навчання засад прикладного термінознавства. Відомості про історію становлення й розвитку української термінології допомагають студентам усвідомити, що українська наукова термінологія формувалася на власній мовній основі за загальними словотворчими моделями, засвоюючи водночас все те, що на час її творення виробила світова цивілізація, бо жодна природна мова, створюючи терміни, не може обійтися своїми власними ресурсами, тому поєднує національні та інтернаціональні елементи.

Треба зазначити, що рівень розвитку термінології має задовольняти потреби фахової комунікації, зокрема в галузі науки і техніки, адже вільно володіти науковим дискурсом, впроваджувати у виробництво певні винаходи можна тільки за наявності уніфікованої, кодифікованої системи термінів.

Терміни є тими одиницями мови, які допомагають їй здійснити одну з основних функцій — пізнавально-інформативну функцію. Результати пізнавальної діяльності людини закріплюються у колективній свідомості людства за допомогою термінів, з яких складаються майбутні терміносистеми, що є певними фрагментами наукової картини світу у формі національних термінологій. Логічний зміст терміносистем певних галузей є однаковим для всіх національних мов, а мовна форма — план вираження — має суто національний характер і залежить від словотворчих і метафоричних моделей конкретної (національної) мови.

Термінологічна підготовка фахівців має здійснюватися лише в співпраці з фахівцями спеціальних кафедр і кафедр іноземних мов професійного спілкування вищих навчальних закладів, необхідність чого підтверджується принциповою основою **термінознавства як науки, що існує на межі лінгвістики та відповідної галузі знання.**

2. Освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліст», «магістр». Професійна комунікація

Зважаючи на те, що сучасна вища школа готує не просто фахівців для конкретної галузі суспільної діяльності, а спеціалістів, зорієнтованих на наукову діяльність, під володінням мовою професійного спілкування слід розуміти не тільки сформованість мовної компетенції, але й уміння практично реалізувати у стильовому плані свої думки відповідно до комунікативної ситуації, особливо у сфері професійної, наукової комунікації з урахуванням екстралінгвістичних чинників і доречним поєднанням вербальних і невербальних засобів спілкування.

3. Освітньо-кваліфікаційний рівень «аспірант». Мовна компетенція фахівця

Мовна компетенція фахівця передбачає:

- ознайомлення з системою вимог до стилю українських нормативних документів — ДСТУ 3966-2000. «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять»;
- ознайомлення з мовними нормами оформлення наукової роботи: 1) довідково-бібліографічний опис; 2) цитування; 3) умовні скорочення у фаховій літературі; 4) ілюстративний матеріал; 5) цифрові позначення інформації; 6) опис об'єктів, систем, процесів; 7) викладення теорій, гіпотез, доказів, висновків; 8) вступ до дисертації (актуальність, мета, завдання, новизна, практична цінність);

- ознайомлення із засобами побудови зв'язного тексту;
- ознайомлення зі структурою та лексичними засобами для складання автореферату кандидатської дисертації;
- ознайомлення зі структурою та лексичними засобами для складання відгуку на дисертацію та на автореферат кандидатської дисертації.

Для навчально-методичного забезпечення викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» кафедра української, російської мови і прикладної лінгвістики НТУ «ХП» останнім часом підготувала та видала 7 термінологічних словників і 11 навчальних посібників, у тому числі 3 — з грифом Міністерства освіти і науки України:

1. Бондарець О. В., Терещенко Л. Я., Дубічинський В. В., Павлова Г. Д. **Основи українського термінознавства та перекладу науково-технічної літератури.** — Харків, 2006. — 136 с. (Гриф №14/18.2 — 1537).

2. Бондарець О. В., Терещенко Л. Я., Булавін В. І., Гордієнко О. В., Дубічинський В. В., Некрасов О. П., Павлова Г. Д. **Хімічне термінознавство.** — Харків, 2006. — 220 с. (Гриф №14/18.2 — 2777).

3. Васенко Л. А., Дубічинський В. В., Кримець О. М. **Фахова українська мова.** — Київ: Центр навчальної літератури, 2008. — 272 с. (Гриф №1.4/18-Г-8 від 10.01.2007 р).

Висновки. Вивчення основ термінознавства — запорука поглибленого опанування спеціальності, підґрунтя ідеографічного уявлення студента про свій майбутній фах у вигляді термінологічного тезауруса вибраної спеціальності.

Набуті студентами знання з основ аналітико-синтетичного аналізу та компресії наукових текстів, видів та прийомів перекладання, а також основ прикладного термінознавства та термінографії допоможуть їм у майбутньому брати активну участь у процесах розбудови, уніфікації та стандартизації науково-технічної термінології у своєму фаховому середовищі.

1. Бацевич Ф. С. *Словник термінів міжкультурної комунікації* / Ф. С. Бацевич — К.: Довіра, 2007. — 205с. 2. Корнилов О. В. *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов* / О. В. Корнилов — М.: ЧеРо, 2003. — 347 с. 3. Васенко Л. А. *Фахова українська мова: навчальний посібник* / Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець— К.: Центр навчальної літератури, 2008. — 271 с. 4. *Словник іношомовних слів* / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. — К., 2004. — 1018 с. 5. Д'яков А. С. *Основи термінотворення* / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько — К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. — 218с.